

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/31/20-23>**Ulduz Qəhrəmanova**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ulduzkahraman1@gmail.com**SƏLƏF-XƏLƏF ƏLAQƏLƏRİ SABİR-FÜZULİ YARADICILIĞI KONTEKSTİNDƏ****Xülasə**

Ənənəyə söykənməyən novatorluq sənətkarı milli zəmindən uzaqlaşdıra, onu formalizmə apara bilər. Novatorluq ədəbi prosesin özündən doğur. Novatorluq xətrinə novatorluq heç bir ədəbi uğurun təminatçısına çevrilə bilməz. Bütün dövrlərin ədəbi təcrübəsi göstərir ki, məhz xalqın çoxəsrlik ədəbi ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnən sənətkarların tətbiq etdiyi novatorluq sənətdə özünə vətəndaşlıq pasportu qazana bilər. Məlum olduğu kimi, ədəbiyyatda hər bir gənc sənətkar ilk addımlarını atmağa başlayanda özündən əvvəlki müəlliflərdən nəsə öyrənməli olur. Çünki bunsuz yeni-yeni ayaq açmağa çalışdığı sahədə heç nəyə nail ola bilməz. M.Ə.Sabir isə satirik tipi onun öz sözləri ilə ifşa etmək üsulunu seçərkən öz sələflərindən, klassik sənətkarlardan, Füzulidən ustalıqla bəhrələnmişdir. Lakin yaradıcılığının bütün məqamlarında, o cümlədən, klassik irsdən bəhrələndiyi zaman Sabir heç vaxt təkrara, təqlidə yol verməmiş daim orijinal yazı tərzini nümayiş etdirmişdir. M.Ə.Sabir ənənədən bəhrələnərək parodiyalar, nəzirələr yazarkən klassiklərdən götürdüyü forma, bədii ifadə vasitələrində, bədii-ictimai fikir tarixində yeni həqiqətlər, yeni surətlər gətirən novator sənətkara çevrilir. Sabir klassik sənətkarların poetik irslərinə yaradıcılıqla yanaşmış, mübarizə meydanında sələflərinin səsinə məharətlə öz səsinə qatmışdır.

Açar sözlər: Füzuli, M.Ə.Sabir, sələf, xələf, ənənə, novatorluq

Ulduz KahramanovaAzerbaijan State Pedagogical University
doctor of philosophy in philology
ulduzkahraman1@gmail.com**Predecessor-successor relations in the context of Sabir-Fuzuli's creativity****Abstract**

Innovation that is not based on tradition can distance the artist from the national ground and lead him to formalism. Innovation comes from the literary process itself. Innovation for innovation's sake cannot guarantee any literary success. Literary experience of all times shows that it is innovation applied by artists who creatively benefit from centuries-old literary traditions of the people that can earn a citizenship passport in art. As it is known, every young artist in literature has to learn something from the authors before him when he starts taking his first steps. Because without it, he cannot achieve anything in the field he is trying to break new ground. And M.A. Sabir skillfully benefited from his predecessors, classical artist, Fuzuli when choosing the method of exposing the satirical type with his own words. However, in all moments of his creativity, including when he benefited from the classical heritage, Sabir always demonstrated an original style of writing, never allowing repetition or imitation. M.A. Sabir, benefiting from the tradition, becomes an innovative artist who brings new truths and new forms in the history of artistic and social thought, in the form he takes from the classics while writing parodies and vows. Sabir usefully approached the poetic heritage of classical artists and skillfully added the voice of his predecessors to his voice in the field of struggle.

Keywords: Fuzuli, M.A. Sabir, predecessor, successor, tradition, innovation

Giriş

Ənənə novatorluğun bünövrəsi, postamenti, istinad nöqtəsidir. Ənənəyə söykənməyən novatorluq sənətkarı milli zəmindən uzaqlaşdırır, onu formalizmə apara bilər. Novatorluq ədəbi prosesin özündən doğur. Novatorluq xətrinə novatorluq heç bir ədəbi uğurun təminatçısına çevrilə bilməz. Bütün dövrlərin ədəbi təcrübəsi göstərir ki, məhz xalqın çoxəsrlik ədəbi ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnən sənətkarların tətbiq etdiyi novatorluq sənətdə özünə vətəndaşlıq pasportu qazana bilər. Ənənəyə biganəlik göstərən yeni sənət nümunələri yaratmaq istəyənlərin əsərləri isə zamanın sınağından çıxıb bilməmiş, tez unudulmuşdur. Sənətkar üçün istedad olduqca vacibdir. İstedadsız yazıçı nə qədər gərgin işləsə belə, onun yazdığı əsərin təsir gücü ola bilməz. Həmçinin böyük ədəbi uğurlar üçün təkcə istedadla kifayətlənmək mümkün deyildir. Bunun üçün sənətkara elmi-bədii dünyagörüşü də lazımdır. Belə ki, ilahi tərəfindən verilən istedadla istifadə etmək üçün yazıçı özündən əvvəl yaşayıb yaratmış söz ustalarının əsərlərini öyrənməli, saf-çürük etməli, öz əhəmiyyətini itirməyən qabaqcıl təcrübələrdən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacarmalıdır.

Ədəbi təcrübələr göstərir ki, bütün dövrlərin böyük sənətkarları özlərindən əvvəl yazıb yaratmış söz ustalarının əsərlərindən bu və ya digər dərəcədə bəhrələnmiş, lakin onları təkrarlamamış, sələflərinin müraciət etdiyi mövzuları yeni sənət prizmasından işıqlandırmağa çalışmışdır. Bununla da ədəbi ənənələrini yaradıcı şəkildə davam etdirmişdir. Lakin Nizaminin yaradıcılığı Firdovsinin, Füzulinin yaradıcılığı Nizaminin, S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığı Füzulinin, Sabirin yaradıcılığı S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığının təkrarı deyildir. Adları çəkilən bu sənətkarların hamısı orijinal yaradıcılıq üslubuna malik söz sənətkarlarıdır. Əks təqdirdə bu sənətkarların hamısının yaradıcılıq nümunələrini ayrı-ayrılıqda öyrənməyə ehtiyac qalmazdı.

Dünyanın bütün böyük söz sənətkarlarının folklordan və özlərindən əvvəlki klassik sənətkarların yaradıcılıq nümunələrindən bu və ya digər dərəcədə istifadə etmələri danılmaz faktdır. Ənənə və novatorluq bir-birindən ayrılmazdır. Böyük sənətkarlar ənənəni heç zaman inkar etməmişdir. Həmçinin özlərindən əvvəl yazıb-yaradanlara hörmətlə yanaşmış, eyni zamanda onları təkrarlamamağa, yeni söz deməyə çalışmışlar. Fərdi yaradıcılıq üslubu, mövzuya yeni baxış, daha münasib forma axtarırları novatorluğu şərtləndirən başlıca amillər kimi özünü göstərmişdir.

Söz sənətkarının əsərlərin sınağından üzü ağ çıxması üçün folklordan, klassik irsdən, dünya sənətkarlarının əsərlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi lazımdır. Ənənə və novatorluq ədəbi prosesin qoşa qanadlarıdır. Böyük, uca ədəbi zirvələrə qonmaq üçün bu qanadların hər ikisinin olması vacibdir. Ənənə keçmişin, novatorluq isə gələcəyin təmsilçisidir. Gələcəyə inamla addımlamaq üçün keçmişin ibrət dərslərini öyrənmək, ondan nəticə çıxarmaq zəruridir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində sələf-xələflik əlaqələri daim olmuşdur: Xaqani ənənələri, Nizami ənənələri, Füzuli ənənələri, M.P.Vaqif ənənələri və b. Bu yaradıcılıq ənənələri zamanı xələflər yeni yetişən gənc nəsillər, sələflər isə klassik söz ustaları idilər. Yaradıcılıq yolunda novatorluq yaratmaq üçün xələflər öz ustalarının yaradıcılıq yollarındakı özlərinəməxsusluğu orijinal yaradıcılıq çıxırması idi. Həmin yolda uğur qazananlar da olur, kölgədə qalanlar da olur. Adətən uğur qazanan xələflər ənənədən bəhrələnib özünə yeni çıxırması bacaranlardır. Kölgədə qalanlar isə nəzirçilik, təqlidçilik dairəsindən çıxıb bilməyənlərdir. Ənənə bağlılığın göstəriciləri:

1. Folklor nümunələrindən bəhrələnmək. Belə ki, folklor süjetlərindən, əfsanə və nağılların, rəvayətlərin mövzusunda istifadə etmək, burada qoyulan əxlaqi problemləri zamanın tələbləri baxımından əks etdirməkdir. Bu tipli yaradıcılıq nümunələrində folklor süjetləri məqsəd deyil, əslində bir vasitədir. Həmçinin folklor nümunələrindən istifadə etməklə sənətkarlar öz əsərlərindəki koloriti artırmağa da nail olmuşlar.

2. Klassiklərin hər hansı bir fikrindən epigraf götürmək

3. Nəzirə və təzminlərdən istifadə etmək: Qeyd edək ki, ənənəyə istinadla təqlidi bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Ənənədən kor-koranə istifadə etmək olmaz. Bu gün üçün novator olan keyfiyyət sabah üçün bir ənənədir. O keyfiyyət ənənə adlana bilər ki, sabah üçün o bir ənənəyə çevrilsin. Ədəbi məktəb yaradan sənətkarın yaradıcılığında mütləq novatorluq keyfiyyəti olmalıdır ki, onun yaradıcılığı da müəyyən bir zamandan sonra ədəbi məktəbə çevrilsin. Ənənəyə münasibətdə novatorluğun meydana çıxması bədii yaradıcılığın müasirlik tələbindən doğur.

Novator latınca “yeniləşdirici” mənasını ifadə edir. Bədii ədəbiyyatda novatorluq dövrün yeni ehtiyac və tələblərinə cavab vermək üçün qabaqcıl yazıçıların sənətə gətirdikləri milli yenilik, milli özünüdərkdir. Novator sənətkar həyatda yeni baş vermiş hadisələri öncədən görüb həmin həyat həqiqətini təbii surətdə, özünəməxsus şəkildə bədii əsərində ifadə etmək üçün yeni bədii vasitə axtarır tapmağı bacaran şəxsdir. Əsl novatorluq bədii ədəbiyyatda ənənə ilə üzvi vəhdətdə qarşılıqlı təsir nəticəsində meydana gəlir. Novatorluq yeni ictimai şəraitin ədəbiyyat və incəsənət qarşısında qoyduğu vəzifələri düzgün başa düşməyi tələb edir. Ənənə sənətkarı bədii ədəbiyyat haqqında keçmiş silahlarla silahlandırır. Ənənə ilə novatorluğun əlaqəsi dialektik vəhdət təşkil edir. M.Ə.Sabirin ənənəyə gətirdiyi bu novatorluq müraciət etdiyi klassiklərin əsərlərindən formanı götürüb qoruyub saxlasa da, onun qəhrəmanı dövrə, zamana uyğun olaraq tamamilə yeni tarixi-ictimai şəraitdə təsvir və təqdim etməsindədir. M.Ə.Sabir də klassik sənətkarlardan daha çox bəhrələnməyə özünəməxsus novatorluğunu ortaya qoya bilmişdir. Belə ki, Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri də satirik tipin danışığı ilə onun öz fərdi eynəcərliklərini açmaqdır. O, klassik lirik qəhrəmanın öz eşqi, sevgilisi yolunda, onun gözəlliyi qarşısında çəkdiyi zəhmət və cəfaları fədakarlıqla qəbul etməsi əvəzinə satirik tipin ancaq yemək-ichmək düşgünü olduğu ilə əvəz etmişdir. Əgər Füzulinin lirik qəhrəmanı öz mənəvi dünyası haqda öz məşuquna

Ah eylədiyim sərv-i-xuramanın üçündür, Qan ağladığım qönçeyi-xəndanın üçündür. Sərgəştəliyim kakili-mişginin ucundan, Aşuftəliyim zülf-i-pərişanın üçündür (Sabir, 2004: 334) deyərək özünün saf və təmiz, iddiasız eşqini bəyan edərsə, Sabirin satirik tipi özünün heyvani sifətlərini, yemək-ichməkdən başqa heç bir idealının olmadığını bu cür elan edir:

Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür, Qan ağladığım qəhveyi-fincanın üçündür.

Vəz eylədiyim hədyəvu ehsandan ancaq, Ümdə qərazim kisəvu həmyanın üçündür.

Sərgəştəliyim xərməni-buğdalar ucundan, Aşuftəliyim sərvətü samanının üçündür (Sabir, 2004: 58). Göründüyü kimi, satirik tip üçün ən ülvü, ən müqəddəs şey ancaq qarnını doyurmaq üçün gecə-gündüz fikirləşdiyi, uğrunda mübarizə apardığı maddi nemətlərdir. Onun fikri-zikri ancaq adama nəşə verib xumarlandıran qəlyan, fincanla qəhvə, içi dolu olan pul kisəsi, buğda xırmanları, var-dövlət və s. bir sözlə, bu satirik tipin ideali ancaq pul, sərvət yığmaqdır. Həmin məqsəd üçün hər cür alçaqlığa hazırdır. Bu haqda Sabirin satirasında oxuyuruq:

Ağzım dolusu neməti-firdovs dedikdə, Boşqabda qara gözlü fisincanın üçündür.

Vəsf eylədiyim zövqlə ənhari-behişt, Kövsər məzəli şərbəti-reyhanın üçündür (Sabir, 2004: 58). Bu misralar satirik tipin ancaq heyvani duyğuların əsiri olduğunu, var-dövlət, yemək-ichmək hərisi olduğunu çox gözəl və dolğun ifadə etmişdir. Bütün bunlar azmış kimi, həmin tipin heç bir kimsəyə, fəqir-füqərayə belə əl tutmaq hissindən tamamilə uzaq olduğu da üzə çıxır. O, öz sevgili varisinin ancaq qızılla dolu əlindən tutmaq, nümunələrlə, yəni xalqı yedirib-icirənlərə yaxın, fəqir-füqəradan isə uzaqdır. Ona görə bildirir:

Ax, bircə görəydim səni, ey sevgili varis, Meylim sən ilə dəsti-zərəfşanın üçündür.

Münimlərə can ver, könül, uyma fəqərayə, Sənəmdə səni bəslədiyim anın üçündür (Sabir, 2004: 58). Satirik tip sinəsindəki ürəyini, qəlbini bütün bu duyğular, bu arzular üçün bəsləmişdir. Beləliklə, M.Ə.Sabir ustad M.Füzulinin lirik qəhrəmanını tamamilə yeni amplituda dilləndirmişdir. Buradakı satirik tip, tamamilə Füzuli qəhrəmanının əksini təşkil edir – biri fədakar, saf qəlblə sevən bir aşiq, digəri isə heyvan nəfslə, vəhşi xislətli bir məxluqdur. Sabir saf qəlblə lirik qəhrəmanı tamamilə əks, daha doğrusu, satirik tərzdə danışdırmaqla tamamilə yeni bir “aşiq”, yeni bir əsər yaratmışdır. M.Quluzadə bu məsələdən danışarkən Sabirin klassik irsdən həmin bəhrələnmə üsulu haqda yazmışdır: Füzulinin “Ah eylədiyim sərv-i-xuramanın üçündür” qəzəlinə yazılmış parodiya da komik planda yaradılmış satirik surətləri ilə diqqəti cəlb edir. Sabirin bu qəzələ də müraciəti təsadüfi deyildir. Füzulidə lirik qəhrəman gözəl sevgilisinin eşqi və həsrəti ilə fəryad edir. Sabirdə isə satirik qəhrəman eşqdən, məhəbbətdən bir şey anlamayan, həyatın mənasını qazancda və yemək-ichməkdə görəndə görünən vaizdir.

Alim öz fikrinin doğruluğunu əyani surətdə göstərmək üçün satiradan ilk üç beyti misal gətirmişdir. Bundan sonra o, sözünə belə davam etmişdir: “Gətirdiyimiz beytlərdən də anlaşıldığı üzrə, Sabir düşməni – vaizi ifşa etmək üçün tutarlı surətlər, təşbih və epitetlər tapmışdır. Doğrudur, bunların bir qismini o, hazır şəkildə Füzulidən götürür. Bununla bərabər, Füzulidən tapıb

seçdiyi ifadə və surətlər də satirik qəhrəmanın səciyyəvi cəhətlərini, onun riyakarlığını, xəbisliyini, acgözlüyünü, qarınqululuğunu səciyyələndirmək üçün çox münasibdir... Bütün bu təsvir və ifadə vasitələri vaizin çirkin simasını, insan ləyaqətindən uzaq sifətlərini göstərmək üçün çox yerində işlədilmişdir. Ümumiyyətlə, parodiyada olduğu kimi, Sabir də Füzuli şeirindən bəzi misralar, yarımmisralar, tərkib və ifadələr götürür; ancaq onları öz ideya cəbhəsindən mənalandırır.

M.Quluzadənin də yazdığı kimi: “Bütün hallarda Sabir klassik irsdən götürdüyü hər bir təşbih, ifadə və tərkibləri eyni ilə təkrarlamamış, onları öz cəbhəsindən mənalandırmışdır”. Ancaq satira üzərində yuxarıda apardığımız təhlildən də göründü ki, Sabir “Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür” satirasında Füzuli irsindən, doğrusu, onun qəzəlinə öz ideya cəbhəsindən mənalandırmaq üçün tək-cə söz, təşbih və ifadələri götürmür, o, eyni zamanda Füzulinin qəhrəmanını bütünlüklə öz məramının ifadəçisinə çevirir. Ona görə bu satira Füzuli qəzəlinə, professor Əkrəm Cəfərin yazdığı kimi: “Bunu (“Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür” satirasını – U.Q.) Sabirin Füzuliyə tipik bir təhzili kimi qiymətləndirməliyik” (Cəfər, 2012: 154) Bundan başqa, Sabirin satirası Füzulinin qəzəlinə formaca da fərqlənir. Belə ki, satira dörd misralı ayaqla bitir. Yan, dinmə, sən allah! Qan, dinmə, sən allah! Haq söyləmiş olsan, Dan, dinmə, sən allah! (Sabir, 2004: 58). Bununla, Sabirin əsəri müstəzad şəklinə düşmüşdür. Həmin dördmisralı ayaq şeirin ideya istiqamətini daha da artırmaqla yanaşı şairin ictimai vətəndaşlıq mövqeyini də qabarıq ifadə etməyə xidmət etmişdir.

Nəticə

Klassik ədəbi irsdən istifadə, onu təqlid etmək, yamsılamaq demək deyildir. 530 ildir ki, Füzuli böyük bir şair kimi yaşayır. Füzulini yamsılayanlar isə ədəbiyyat tarixində görkəmli yer tuta bilməmişlər. Odur ki, klassik ədəbi irsdən istifadə etməklə Füzulini təqlid etməmək, yenilik yaratmaq, orijinal xüsusiyyətlərlə onu zənginləşdirmək lazımdır. M.Ə.Sabir isə satirik tipi onun öz sözləri ilə ifşa etmək üsulunu seçərkən öz sələflərindən, klassik sənətkarlardan ustalıqla bəhrələnmişdir. Lakin yaradıcılığının bütün məqamlarında, o cümlədən, klassik irsdən bəhrələndiyi zaman Sabir heç vaxt təkrara, təqlidə yol verməmiş daim orijinal yazı tərzini nümayiş etdirmişdir. M.Ə.Sabir ənənədən bəhrələnərək parodiyalar, nəzirələr yazarkən klassiklərdən götürdüyü forma, bədii ifadə vasitələrində, bədii-ictimai fikir tarixində yeni həqiqətlər, yeni surətlər gətirən novator sənətkara çevrilir. Sabir klassik sənətkarların poetik irslərinə yaradıcılıqla yanaşmış, mübarizə meydanında sələflərinin səsini məharətlə öz səsinə qatmışdır.

Ədəbiyyat

1. Cəfər, Ə. (2012). Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr. M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı: “CBS”, s.130-208.
2. Cəlil, M. (1961). Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq. Azərbaycan jurnalı, №12, s.154-165.
3. Əliyev, M. (2012). Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Elm və təhsil, 477 s.
4. Əlimirzəyev, X. (2008). “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”. Bakı.
5. Qəhrəmanova, U. (2015). M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya. Bakı.
6. Sabir, M.Ə. (1962). Məqalələr məcmuəsi. Bakı: Az SSR EA, 264 s.
7. Mirzə Ələkbər Sabir haqqında tədqiqlər. (2012). Elmi məqalələr toplusu. Toplayıb tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktoru Alxan Bayramoğlu (Məmmədov). Bakı: “CBS”, 456 s.
8. Sabir, M.Ə. (2004). Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c. Bakı: Şərq-Qərb, 478 s.

Göndərilib: 13.02.2024

Qəbul edilib: 14.03.2024